

INFORMAȚII CUPRINSE ÎN IZVOARELE BIZANTINE REFERITOARE LA SITUAȚIA TERITORIILOR ROMÂNEȘTI NORD-DUNĂRENE ÎN ULTIMA TREIME A SECOLULUI AL X-LEA

ION BICA*

În perioada dintre anii 969-970, sub conducerea cneazului Sviatoslav, rușii ocupă teritoriul de la Dunărea de Jos, supun pe bulgari și apoi, invadează Thracia, punând astfel în pericol posesiunile bizantine din Peninsula Balcanică. Beneficiind de o perioadă de liniște și având la dispoziție toate forțele militare (terestre și navale), în primăvara anului 971¹, împăratul Ion Tzimiskes (969-976) pornește în urmărirea puternicului inamic, expediția organizată fiind considerată una dintre cele mai strălucite campanii militare din istoria Bizanțului. După ce în aprilie ocupă Preslavul Mare, capitala statului bulgar, bizantinii cuceresc și alte localități (Pliska, Dineia), îndreptându-se, în cele din urmă, către Dristra (Dorostolon, astăzi Silistra, în Bulgaria), oraș dunărean între zidurile căruia se refugiase cneazul kievean. La sfârșitul lunii iulie, după un asediu îndelungat, armata imperială respinge ultima încercare de rupere a încercuirii, Sviatoslav fiind obligat să capituleze și să încheie pace cu bizantinii². După

* Facultatea de Teologie, Universitatea din Pitești

¹ Data începerii expediției bizantine împotriva lui Sviatoslav a fost fixată diferit de istorici. Unii dintre aceștia (G. Schlumberger, D. Anastasievici, H. Mihăiescu) s-au oprit asupra anului 972, însă cei mai mulți (H. Grégoire, C. Gollner, Fr. Dölger, P. Karichkovsky, G. Ostrogorsky, D. Obolensky) s-au pronunțat pentru anul 971 (G. Ostrogorsky, *Historie de l'Etat byzantin*, traduction française de J. Gouillard, enrichie de nombreuses additions par l'auteur préface de Paul Lemerle, Paris, 1967, p. 319-320, cu bibliografia de la nota 2; H. Grégoire, *La dernière campagne de Jean Tzimiskès contre les russes*, în „Byzantion”, XII, 1937, p. 267-276; idem, *The Amorians and the Macedonians (842-1025)* în *The Cambridge Medieval History*, vol. IV, „The Byzantine Empire”, Part I, „Byzantium and its Neighbours”, edited by J. M. Hussey, Cambridge, 1966, p. 160, cu bibliografia de la nota 1; D. Obolensky, *The Empire and its Neighbours (565-1081)*, în „ibidem”, p. 514, cu bibliografia de la nota 4; Marin Cojoc, *Leon-Diaconul-izvor de istorie byzantină în sud-estul Europei*, în „Mitropolia Olteniei” XLI, 1989, 5, p. 10-12).

² Pentru desfășurarea evenimentelor din Peninsula Balcanică, în perioada aprilie-iulie 971, vezi: Leonis Diaconis Caloensis, *Historiae libri decem*, e recensione C. B. Hasii, Bonn, 1828, p. 129-159; Leon Diaconus, *Războiul byzantino-rus între Ioan Tzimiskes și Sviatoslav la Silistra*, traducere de C. Brătescu, în „Analele Dobrogei”, I, 1920, 2, p. 282-309; *Fontes historiae Daco-romanae*, vol. II, „De la anul 300 până la anul 1000”, publicate de Haralambie Mihăiescu, Gheorghe Ștefan, Radu Hâncu, Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, București, 1970, p. 681-697 (FHDR, II, mai departe); Georgius Cedrenus, *Historiarum compendium*, tomus alter, Bonn, 1839 (*Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, editio emendatio et copiosior, consilio B. G. Niebuchrii, C. F. Instituta, Auctoritate Academiae Litterarum regiae Borusciae), p. 398-402 (Skylitzes-Kedrenos, II, mai departe); *Fontes historiae Daco-romanae*, vol. III, „Scriitori bizantini (sec. XI-XIV)”, publicate de Al. Elian și N. S. Tanașoca, București, 1975, p. 137-143 (FDHR, III, mai departe); Gustave Schulberger, *L'épopée byzantine à la fin du dixième siècle*, vol. II, „Les jeunes années de

victoria obținută împotriva alianței kieveano-bulgare, Bizanțul își reinstalează autoritatea sa asupra teritoriilor de la Dunărea de Jos, acestea fiind supuse regimului administrativ-militar al themelor³.

În timpul luptelor de la Dorostolon, cu puțin înainte de asediul final, cronica bizantină intitulată Skylitzes-Kedrenos⁴ ne informează despre prezentarea în fața împăratului Ioan Tzimiskes a unor soli veniți din Konstanteia și din alte cetăți ridicate dincolo de Dunăre: „Καὶ προσήλθον αὐτῷ πρέσβεις ἐκ Κωνσταντείας καὶ τῶν ἄλλων φρουρῶν τῶν πέραν ἰδριμένων τοῦ Ἰστροῦ ἀμνηστῖαν κακῶν αἰτούμενοι καὶ αὐτοὺς ἐγγειρίζοντες σὺν τοῖς οὐκ ὀρθοῦσιν” („Și au venit la dânsul din Konstanteia și din alte fortărețe ridicate dincolo de Istru soli, care cereau iertare pentru faptele rele săvârșite, predându-se cu acele fortărețe”)⁵.

Localizarea cetății menționată în cronica bizantină cu denumirea de Konstanteia (Κωνσταντεία) continuă să reprezinte și astăzi un subiect controversat în rândul istoricilor. O grupare a acestora - Eugen Stănescu⁶, Petre Diaconu⁷, Emilian Popescu⁸, Oana Damian⁹ - consideră că textul se referă la așezarea Constantia de pe litoralul Mării Negre (fosta metropolă romano-bizantină Tomis, actualul oraș Constanța) - menționată cu acest nume, în secolul al X-lea, de împăratul cărturar

Basile II tueur de Bulgares”, Paris, 1896, p. 109-178; Ion Barnea - Ștefan Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, vol. III, „Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos”, București, 1971, p. 71-76 (DID, III, mai departe); Marin Cojoc, *op. cit.*, p. 16-17.

³ N. Oikonomidès, *Recherches sur l'histoire du Bas-Danube aux Xe-XIe siècles: La Mésopotamie de L'Occident*, în „Revue des études Sud-Est européennes” (RESEE, mai departe), III, 1965, 1-2, p. 59-72; idem, *Les listes de préséance des IXe et Xe siècles*, introduction, texte, traduction et commentaire, Paris, 1972, p. 262-263, 268-269; Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Contribuții arheologice și numismatice la istoria Dobrogei în perioada 969-1204*, vol. I, teză de doctorat, București, 1998, p. 148-157; Oana Anca Damian, *Bizanțul la Dunărea de Jos în secolele VII-X*, teză de doctorat, București, 1998, p. 243-254; Ion Bica, *Thema Paristrion (Paradounavon) în istoriografia bizantină și română*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2001, p. 60-65.

⁴ Georgios Kedrenos, contemporan cu împăratul Alexios I Comnenul (1081-1111) a scris o cronică universală Σύνοψις ἱστοριῶν (Compendiu de istorii). În această lucrare ele face o prezentare a evenimentelor până în momentul înscăunării basileului Isaac I Comnenul, adică până în anul 1057. Pentru perioada anilor 811-1057, Kedrenos copiază aproape literă cu literă opera istorică a lui Ioan Skylitzes, care a activat în a doua jumătate a secolului al XI-lea (Karl Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527-1453)*, zweite Auflage, München, 1897, p. 268-368; Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcia*, vol. I, „Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker”, zweite Durchgearbeitete Auflage, Berlin, 1958, p. 273-275).

⁵ Skylitzes-Kedrenos, II, p. 401; FHDR, III, p. 16-17.

⁶ E. Stănescu, *Byzance et les Pays roumains, in Actes du XIVe Congrès International des études byzantines (Bucarest, 6-12 septembre, 1971)*, publiés par les soins de M. Berza et E. Stănescu, Bucarest, 1975, vol. I, p. 398, consideră că în realitate textul ar fi făcut mențiune despre două ambasade: una de la Constanța (Tomis) și alta din stânga Dunării.

⁷ P. Diaconu, *Les Pechénègues aux Bas-Danube*, Bucarest, 1970, p. 24, nota 40; idem, *Les rives du Danube à la lumière de quelques passages de la chronique du Skylitzes*, în „RESEE”, XIV, 1976, 2, p. 315; idem, *Realități politice la Dunărea de Jos: români, bizantini, bulgari, pecenegi*, în „Revista de istorie”, 34, 1981, 6, p. 1125; idem, *Câmpia Română și Bizanțul în secolul al X-lea*, în „Istros”, V, 1987, p. 218.

⁸ Emilian Popescu, *Constantiniana, ville évêché de la Scythie Mineure. Un problème de géographie historique, in Christianitas dacico-romana. Florilegium studiorum*, Bucarest, 1994, p. 282; idem, *Le christianisme sur le territoire de la Roumanie au temps de l'évangélisation des russes*, extratt da „Nuovi studi storici”, 17, 1992, p. 179, unde are o altă părere: „Cette Konstanteia pourrait être la ville Tomis (auj. Constanta) ou même Constantiniana Daphné à l'embouchure de l'Argeș, dans le Danube”.

⁹ Oana Anca Damian, *op. cit.*, p. 239.

Constantin Porfirogenetul¹⁰ - pe când Ștefan Pascu¹¹, Ion Barnea¹², V. Tăpkova-Zaimova¹³, Nicolas Oikonomidis¹⁴, Marin Cojoc¹⁵, Corina Nicolescu¹⁶, Ilie Cătrinoiu¹⁷, Traian Valentin Poncea¹⁸ optează pentru Constantiniana Daphne, cetate construită de Constantin cel Mare și refăcută din temelii de Justinian I, localizată ipotetic pe malul stâng al Dunării, cel mai probabil la vărsarea râului Argeș în Dunăre¹⁹.

Având în vedere că acumulările informaționale din ultimele decenii nu sunt suficiente pentru a susține ideea venirii unei ambasade la Dorostolo din Constantia (Constanța de astăzi)²⁰, credem că textul cronicii Skylitzes Kedrenos, așa cum este formulat, face referire mai degrabă la cetatea Constantiniana Daphne de pe malul stâng al Dunării decât la Constanța din zilele noastre, anticul Tomis.

În ceea ce privește „cetățile ridicate dincolo de Istru” (τά φρούρια τὸν πέραν ὁριμένων τοῦ Ἰστροῦ), nedispunând de repere topografice sigur istoriografia presupune că acestea reprezintă fortificații nord-dunărene consolidate cu pământ și lemn sau chiar piatră, situate cel mai probabil în Câmpia Munteană și în zona colinară subcarpatică²¹.

¹⁰ Constantine Porphyrogenitus, *De administrado imperio*, greek text edideby Gy. Moravcsik, english translation by R.H. Jenkins, Budapest, 1949, p. 62; *FHDR*, II, p. 660-661.

¹¹ Șt. Pascu, *Cristalizarea relațiilor feudale și apariția primelor formațiuni politice pe teritoriul țării noastre în secolul al X-lea începutul secolului al XI-lea*, în *Istoria României*, vol. 2, București, 1962, p. 51; idem, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, ediția a II, Cluj, 1972, p. 55.

¹² I. Barnea, *DID*, III, p. 74; idem, *Artă creștină în România*, 2 (secolele VII-XIII), București, 1981, p. 14; în ultima vreme, ca urmare a apariției unor documente sigilografice, care ne prezintă numele a doi mitropoliți de Tomis (Vasile și Aniket), de la sfârșitul secolului al X-lea și începutul celui de al XI-lea, Ion Barnea își schimbă opinia: „cunoaștem însă că aproape toate fortărețele (φρούρια) de la Dunărea de Jos, la care se referă cronicarul bizantin, nu erau situate pe malul stâng, ci pe malul drept al fluviului, iar despre Constantiniana Daphne nu știm precis nici unde se afla, nici dacă mai exista în secolul al X-lea. De aceea este de presupus că textul lui Skylitzes se referă mai degrabă la Constanța-Tomis (I. Barnea, *Noi date despre mitropolia Tomisului*, în „Pontica”, XXIV, 1991, p. 279)“.

¹³ V. Tăpkova-Zaimova, *L'administration byzantine au Bas-Danube (fin du Xe-XIe s.)*, în „Études Balcaniques”, 9, 1973, 3, p. 99.

¹⁴ N. Oikonomidis, *Recherches sur l'histoire ...* p. 63.

¹⁵ Marin Cojoc, *op. cit.*, p. 18.

¹⁶ Corina Nicolescu, *Aspecte ale relațiilor culturale cu Bizanțul la Dunărea de Jos în secolele X-XIV*, în „Studii și materiale de istorie medie”, V, 1962, p. 31.

¹⁷ Ilie Cătrinoiu, *Influența bizantină asupra teritoriului Munteniei în secolele VII-XIII*, în *lumina izvoarelor literare, arheologice și numismatice*, în „Biserica Ortodoxă Română”, CII, 1984, 8-10, p. 634.

¹⁸ Traian Valentin Poncea, *Geneza orașului medieval românesc în spațiul extracarpatic (secolele X-XIV)*, prefată de Radu Florescu, București, 1999, p. 89-90.

¹⁹ I. Barnea, *În Din istoria Dobrogei*, II, „Romanii la Dunărea de Jos”, București, 1968, p. 388-389; idem, *Preocupări ale Sfântului Constantin cel Mare la Dunărea de Jos*, în „Mitropolia Olteniei”, XXXII, 1980, 1-2, p. 30; idem, *Dafne (Constantiniana Daphne)*, în *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, vol. II, coordonator științific Constantin Preda, București, 1996, p. 24; Ion Barnea, Octavian Iliescu, *Constantin cel Mare*, București, 1982, p. 115-116; Emilian Popescu, *Le christianisme ...* p. 417; o altă opinie, la Petre Diaconu, *În căutarea Daphnei*, în „Pontica”, 4, 1971, p. 311-317; idem, *Sur l'emplacement de l'ancienne Daphne*, în „Studia Balcanica”, Sofia, 10, 1975, p. 87-93.

²⁰ Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Tomis - Constantia - Constantia*, în „Pontica”, XXIV, 1971, p. 317.

²¹ La această concluzie s-a ajuns datorită faptului că în nici una din așezările de pe malul stâng al Dunării nu s-au descoperit materiale arheologice din secolul al X-lea, iar așezările din Câmpia Munteană de tip Dridu nu prezintă sisteme de fortificații (Petre Diaconu, *Despre pecenegii de la Dunărea de Jos în secolul al X-lea*, în „Studii. Revistă de istorie”, 18, 1965, 5, p. 1126; idem, *Rolul cetății din insula Păcuilui Iul Soare în cadrul situației politice a Dobrogei la sfârșitul secolului al X-lea*, în „Pontica”, II, 1969, p. 395-396; idem, *Les rives du Danube à la lumière ...* p. 315; idem, *Câmpia Română și Bizanțul ...* p. 217-218; cf. N. Bănescu, *Des duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, Bucarest, 1946, p. 46; Șt. Pascu,

La Slon (jud. Prahova) au fost găsite urmele unor așezări întărite cu puternice ziduri de cărămidă și piatră din secolele IX-XII, alcătuind un sistem de fortificații de-a lungul unuia dintre cele mai importante drumuri de lega teritoriul Munteniei de ținuturile situate dincolo de Carpați²². Cercetând fortificațiile de la Slon, Maria Comșa a ajuns la concluzia că acestea au reprezentat, în secolele IX-X, reședința unuia dintre primele cnezate românești din nordul Munteniei²³. Prezența voievodatului de la Slon implică posibilitatea existenței altor formațiuni protoromâne în zona carpatică și subcarpatică²⁴. Aceste așezări fortificate, conduse de șefi locali feudali -măturii ale unei pronunțate stratificări sociale²⁵ - aparțineau populației locale protoromâne²⁶. Ele au o importanță deosebită, reprezentând atât o dovadă incontestabilă a continuității elementului autohton²⁷, cât și a permanentelor legături (comerciale, politice, culturale) dintre locuitorii de pe cele două maluri ale Dunării²⁸.

Aceeași cronică, Skylitzes-Kearenos, ne informează că împăratul i-a primit cu bunăvoință pe reprezentanții cetăților nord-dunărene, poruncind să fie trimise garnizoane pentru a lua în stăpânire fortificațiile: „οὐς προσηνώς δεξάμενος ἀπέστειλε τοὺς παραληψομένους τὰ φρούρια καὶ στρατιὰν ἀποχρώσαν εἰς τὴν αὐτῶν φυλακὴν” (Primindu-i cu bunăvoință împăratul a trimis oameni să preia fortărețele și oaste îndestulătoare pentru paza lor)²⁹. Informația scoate în evidență extinderea autorității bizantine, în timpul împăratului Ioan Tzimiskes, asupra unei părți importante din stânga Dunării, în Câmpia Munteană³⁰.

Cristalizarea relațiilor feudale ... p. 51; Alexandru Andronic, *Români, bulgari, ruși și bizantini la Dunărea de Jos la sfârșitul secolului al X-lea*, în „Memoria Antiquitas”, I, 1969, p. 212; Barbu Cămpina, *Problema apariției statelor feudale românești*, în „Scrieri istorice”, vol. I, îngrijit de Damaschin Mioc și Eugen Stănescu, București, 1973, p. 31-32; M. Sâmpetru, *La région du Bas-Danube au Xe siècle de notre ère*, în „Dacia N.S.”, XVIII, 1974, p. 260; Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, București, 1974, p. 49; Ștefan Olteanu, *Societatea carpaio-danubiano-pontică în secolele IV-XI. Structuri demo-economice și social politice*, București, 1997, p. 253; Oana Anca Damian, *op. cit.*, p. 239, 240; Traian Valentin Poncea, *op. cit.*, p. 90.

²² Maria Comșa, *Cercetările de la Slon și importanța lor pentru studiul formării relațiilor feudale la sud de Carpați*, în „Studii și materiale privitoare la trecutul istoric al județului Prahova”, Ploiești, II, 1969, p. 21-29; idem, *Un cnezat roumain de X^e-XIIe siècles à Slon-Prahova. Etudes préliminaires*, în „Dacia N. S.”, XXII, 1978, p. 303-317.

²³ Idem, *Un cnezat roumain ...* p. 315.

²⁴ *Ibidem*, p. 317.

²⁵ Ștefan Olteanu, *op. cit.*, p. 253, cf. Barbu Cămpina, *op. cit.*, p. 32, consideră că informația reprezintă în cadrul cercetării instituțiilor feudale românești o dovadă pentru „generalizarea procesului de fibrare a acestor instituții în veacul al X-lea pe tot teritoriul locuit de poporul român, dacă ținem seama de contextul împrejurărilor istorice în care se înserează evenimentul”.

²⁶ Ion Barnea, *Byzance, Kiev et l'Orient sur le Bas-Danube du Xe-XIIe siècles*, în „Nouvelles Études d'Histoire”, Bucarest, 1955, p. 173; idem, *DID*, III, p. 74; Corina Nicolescu, *Moștenirea artei bizantine în România*, București, 1971, p. 32; M. Sâmpetru, *op. cit.*, p. 260.

²⁷ C. Daicoviciu, *Originea poporului român după cele mai noi cercetări*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, sub redacția prof. univ. D. Berciu, București, 1968, p. 91, semnalează, în cadrul culturii protoromâne Bucov (din care face parte și așezarea de la Slon), păstrarea vechiului tip de locuințe (bordeie sau case), cu vetre de foc deschise, de tradiție dacică și daco-romană.

²⁸ I. Barnea, *DID*, III, p. 74; Alexandru Andronic, *op. cit.*, p. 212.

²⁹ Skylitzes-Kedrenos, II, p. 401; *FHDR*, III, p. 140-141.

³⁰ N. Bănescu, *op. cit.*, p. 46; P. Diaconu, *Rolul cetății din insula Păcuțul lui Soare ...* p. 395; idem, *Câmpia Română și Bizanțul*, ... p. 217; N. Oikonomodis, *op. cit.*, p. 63.

Un alt izvor, cunoscut sub denumirea de „Taktikon-ul Escorial” (listă de înfățișare a funcționarilor bizantini, datată în anii 971-876/979, descoperită în biblioteca Escorial, de lângă Madrid), publicat de la Nicolas Oikonomidis³¹, aduce amănunte interesante în această problemă. În cuprinsul său, documentul face mențiune despre existența unei theme (circumscripție administrativ-militară, în secolele VII-XI, în care întreaga putere -civilă și militară- era încredințată strategului) cu denumirea de Mesopotamia Apusului -ο(σ)παττης Μεσσοποταμίας της Δύσεως³², themă localizată de bizantinologul grec Nicolas Oikonomidis la Dunărea de Jos³³. Printre ipotezele propuse de acesta se află și regiunea din stânga Dunării (Câmpia Munteană), care este străbătută de mai multe râuri (Argeș, Ialomița, Buzău)³⁴. Mai mult, în ultima vreme, istoricul și arheologul Petre Diaconu este de părere că această localizare trebuie considerată o certitudine: „Astăzi e un lucru pe deplin stabilit că prin Mesopotamia Apusului era designată regiunea din stânga fluviului, inclusiv Câmpia Dunării încorporată Bizanțului în 971”³⁵. Acest aspect pare a fi adevărat de faptul că, în mai toate așezările din Câmpia Dunării cercetate până în prezent, apar fragmente de amfore piriforme modelate în atelierele bizantine sau alte obiecte (mărgelile) tipice regiunilor pontice³⁶. Regiunea ocupată de bizantini în stânga Dunării, în vara anului 971, a rămas sub controlul administrației constantinopolitane pentru o perioadă scurtă de timp, cel mai probabil până la moartea împăratului Ioan Tzimiskes (976) sau la puțin timp după această dată³⁷.

Informația oferită de cronică Skylitzes-Kedrenos prezintă o deosebită importanță pentru istoria poporului român, într-o perioadă mai puțin cunoscută. Din textul prezentat mai sus reiese că, în a doua jumătate a secolului al X-lea, în teritoriile românești situate la nord de Dunăre existau fortificații (φρούρια, οχυρώματα), care aparțineau populației locale (protoromâne), conduse de șefi feudali locali.

Existența unei asemenea realități infirmă teoriile fanteziste referitoare la extinderea dominației primului țarat bulgar la nord de Dunăre, în secolele IX-X.

³¹ N. Oikonomidis, *Un taktikon inédit du Xe siècle. Cod. Scorial. Gr. R. II, 11*, în *Actes du XIIe Congrès International des études byzantines (Ochride, 10-16 septembre)*, vol. I, Belgrad, 1964, p. 177-183; idem, *Les listes* ... p. 255-363.

³² Idem, *Les listes* ... p. 269.

³³ Idem, *Recherches sur l'histoire* ... p. 59-79.

³⁴ *Ibidem*, p. 72-73.

³⁵ P. Diaconu, *Câmpia Română și Bizanțul* ... p. 218.

³⁶ Idem, *Pătrunderea pecenegilor în Câmpia Română și argumentul numismatic*, în „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie”, 35, 1984, 2, p. 71; idem, *Câmpia Română și Bizanțul* ... p. 218; Ilie Catrinoiu, *op. cit.*, p. 638-639.

³⁷ P. Diaconu, *Pătrunderea pecenegilor în Câmpia Română* ... p. 71-72.